

А.А. Калеснікава

(старшы выкладчык кафедры рускай мовы як замежнай
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў)

МОЎНАЯ АСОБА І ЯЕ СТРУКТУРНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ (НА МАТЭРЫЯЛЕ “СЛАВЯНСКАГА АСАЦЫЯТЫЎНАГА СЛОЎНІКА”)

У аснову катэгарыяльнага апарату псіхалінгвістычных, этналінгвістычных, лінгвакагнітыўных, лінгвакультуралагічных і іншых даследаванняў, якія выконваюцца ў рамках антрапацэнтрычнай парадыгмы ведаў, уваходзіць паняцце моўнай асобы. На думку Ю.М. Каравулава, моўная асоба – гэта своеасаблівы вынік дзеяння сацыяльных законаў, прадукт гістарычнага развіцця, стваральнік і карыстальнік знакавых утварэнняў. У манаграфіі “Руская мова і моўная асоба” даследчык прапануе ўзроўневую мадэль моўнай асобы. Так, моўная асоба мае тры структурныя ўзроўні: вербальна-семантычны, лінгвакагнітыўны і прагматычны. Вербальна-семантычны ўзровень адлюстроўвае ступень валодання звычайнай, паўсядзённай мовай. На лінгвакагнітыўным узроўні адбываецца актуалізацыя і ідэнтыфікацыя рэлевантных ведаў і ўяўленняў, уласцівых сацыяму (моўнай асобе). Такія веды ствараюць калектыўную і індывідуальную кагнітыўную прастору. Гэты ўзровень прадугледжвае адлюстраванне моўнай мадэлі свету асобы, яе тэзаўруса, культуры. Прагматычны ўзровень уключае ў сябе матывы і мэты, якія ўплываюць на развіццё моўнай асобы [4, с. 42–62].

Матэрыялам нашага даследавання сталі вербальныя асацыяцыі, зафіксаваныя ў беларускай частцы “Славянскага асацыятыўнага слоўніка” [5]. На наш погляд, вербальныя асацыяцыі адлюстроўваюць не толькі асаблівасці канструявання думак носьбітаў мовы, але і розныя ўзроўні структурнай арганізацыі моўнай асобы.

У выніку правядзення свабодных асацыятыўных эксперыментаў ствараецца вербальная, асацыятыўна-семантычная сетка, якая структурна, па сваім складзе павінна адлюстроўваць нулявы (вербальна-семантычны) узровень арганізацыі моўнай асобы – лексіка-семантычныя і граматычныя сувязі. Аднак пры даследаванні выяўляецца цеснае перапляценне ўласна моўных элементаў і з ведамі пра навакольны свет (першы, лінгвакагнітыўны ўзровень), і з прагматычнымі інтэнцыямі інфармантаў (другі, прагматычны ўзровень).

Разгледзім асаблівасці вербальных рэакцый на стымулы *дом, сям’я, народ, радзіма*, якія з’яўляюцца ключавымі словамі-рэпрэзэнтантамі адпаведных канцэптаў. Кожнае слова, рэалізуючыся ў эксперыменце, актуалізуе, акрамя прамых і пераносных значэнняў, наглядную інфармацыю пра тэкставы патэнцыял, пра спалучальныя магчымасці з іншымі лексемамі.

На нулявым (вербальна-семантычным) узроўні вылучаюцца адзінкі з устойлівымі семантычнымі і граматычнымі сувязямі. Сюды адносяцца так

званья парадыгматычныя, сінтагматычныя і тэматычныя асацыяцыі. У парадыгматычных асацыяцыях слова-рэакцыя выступае як суадноснае са словам-стымулам па адным з двух паказчыкаў: 1) “па гарызанталі” (адносіны “каардынацыі”, сінанімы: **народ** – людзі, люд; **радзіма** – айчына, бацькаўшчына, Бацькаўшчына, родны кут); 2) “па вертыкалі” (адносіны “субардынацыі”, род – від: **дом** – хата, хатка, катэдж, кватэра, віла, замак (палац); адносіны “суперардынацыі”, від – род: **дом** – будынак).

У сінтагматычных асацыяцыях словы-рэакцыі дапаўняюць слова-стымул да словазлучэння ці сказа: **дом** – родны, вялікі, драўляны, прыгожы, утульны, цагляны, стаіць, новы; **народ** – беларускі, бедны, мужны, вялікі, галодны, разумны, свабодны, жыве, бунтуе, ваяўнічы, вольны, прыгнечаны; **радзіма** – мая, родная, дарагая, вялікая, адзіная, свая, любімая, жыве, нічога не дала, продкаў, цягне да сябе, чакае; **сям’я** – вялікая, дружная, мая, шчаслівая, моцная, добрая, маладая, поўная, абрыдла, народаў, распалася і інш. Сінтагматычныя адносіны ўзнікаюць паміж лексічнымі адзінкамі на аснове іх спалучальнасці ў маўленні.

У тэматычных асацыяцыях слова-рэакцыя можа ўжывацца са словам-стымулам у межах пэўнага кантэксту (выказвання): **дом** – пажар; **народ** – шапка; **сям’я** – стол; **радзіма** – сачыненне.

Можна таксама вылучыць асобную групу словаўтваральных, або дэрывацыйных, рэакцый. Аднак такія асацыяцыі не займаюць першыя па частотнасці пазіцыі і сустракаюцца звычайна ў адзінкавых адказах: **дом** – дома, **народ** – народныя казкі.

Сярод асацыяцый лінгвакагнітыўнага ўзроўню структурнай арганізацыі моўнай асобы значнае месца займаюць адзінкі фразеалогіі ў шырокім разуменні: уласна фразеалагізмы, а таксама парэміі, перыфразы, афарызмы, крылатыя выразы і агульнавядомыя фразы, якія ў выніку сваёй частотнасці, шырокага ўжывання набываюць характар своеасаблівых штампаў і набліжаюцца да ўстойлівых спалучэнняў. Як правіла, у адказах удзельнікаў эксперыментаў такія адзінкі прыводзяцца не ў поўнай форме, а ў скарочаным, трансфармаваным варыянце, што адпавядае спосабу іх захоўвання ў памяці носбіта мовы: **дом** – крэпасць; **сям’я** – крэпасць, мая крэпасць; **народ** – і партыя, і партыя – адно цэлае, і партыя едины, бывае кусачы толькі ад жыцця сабачага; **радзіма** – яна і ў Афрыцы Радзіма.

Пэўнае месца сярод адзінак прагматычнага ўзроўню структурнай арганізацыі моўнай асобы займаюць антрапонімы і тапонімы: **дом** – у Барысаве; **сям’я** – Сярожы; **народ** – Беларусь, Беларусі, Лукашэнка; **радзіма** – Рэспубліка Беларусь, мая Беларусь, Беларусь, зямля Беларусь, карта Беларусі, Англія, Мінск, Барысаў, Бярэзіна рака, Ленінград, Нароўля, Расія, РБ, РБ (Рэспубліка Беларусь), СССР, Узда, Хойнікі і інш.

Прэцэдэнтныя тэксты ў структурнай арганізацыі моўнай асобы займаюць асаблівае месца, выконваючы ролю сродкаў ацэнкі пэўных фактаў, адносін і сітуацый. Крыніцамі такіх асацыяцый могуць станавіцца рэаліі класічнай культуры, а таксама культуры масавай: **дом** – з мезаніам,

які пабудаваў Джэк; **народ** – Вайна і мір; **радзіма** – мая дарагая; **сям’я** – Адамс, Колбі, “Мая сям’я” [3, с. 171].

Кожны структурны ўзровень арганізацыі моўнай асобы характарызуецца пэўным наборам адзінак і адносін паміж імі. Аналіз матэрыялаў асацыятыўнага слоўніка дазваляе зрабіць высновы пра тое, што часта межы структурных узроўняў аказваюцца размытымі і рухомымі. Змешчаная ў слоўнікавых артыкулах асацыятыўна-вербальная сетка ўтрымлівае не толькі лексічную і граматычную інфармацыю, а таксама лінгвакагнітыўную і прагматычную. Такім чынам, асацыятыўныя слоўнікі даюць багаты матэрыял для вывучэння моўнай асобы, моўнай карціны свету, ключавых канцэптаў, духоўных інтарэсаў і культурна-гістарычных перадумоў фарміравання сучасных грамадскіх, маральных, эстэтычных каштоўнасцей.

Літаратура

1. Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
2. Калеснікава, А.А. Асацыятыўнае поле канцэпту «народ» / А.А. Калеснікава // Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ : материалы VII Международной научно-практической интернет-конференции, Переяслав-Хмельницкий, 29–31 января 2013 г. : сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013. – С. 284–286.
3. Калеснікава, А.А. Канцэпт «сям’я» ў лютэрку вербальных асацыяцый / А.А. Калеснікава // Наука – образованию, производству, экономике : материалы XIX (66) Региональной научно-практической конференции преподавателей, научных сотрудников и аспирантов, Витебск, 13–14 марта 2014 г. : в 2 т. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – Т. 1. – С. 166–167.
4. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : КомКнига, 2006. – 264 с.
5. Славянский ассоциативный словарь : русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М. : Наука, 2004. – 792 с.

А.М. Карасевич

(настаўнік-метадыст ДУА “Гімназія № 8 г. Віцебска”)

АСАЦЫЯТЫЎНЫЯ І ТВОРЧЫЯ ЗАДАННІ ЯК ЭФЕКТЫЎНЫ СРОДАК РАЗВІЦЦА КАМУНІКАТЫЎНЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ ВУЧНЯЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Сучаснае грамадства дыктуе высокія патрабаванні да асобы выпускніка школы. Ён павінен быць камунікабельным, умець крэатыўна мысліць, знаходзіць і прымяняць патрэбную інфармацыю ў нестандартных умовах, працаваць у камандзе. Такім чынам, развіццё камунікатыўных здольнасцей, набывццё камунікатыўных кампетэнцый адпавядае запытам сучаснага грамадства. Невыпадкова на першы план у моўнай падрыхтоўцы вучняў выходзіць удасканалванне іх маўленчай практыкі і маўленне